

Arkihuolesi kaikki heitä?

Vielä kerran kysymyksestä cis vai a Leevi Madetojan *Joululaulussa*, op. 20b n:o 5

JOHDANTO

Vuoden 1916 jälkipuoliskolla Leevi Madetoja sävelsi *Joululaulun* Alpo Noposen ke-sääsunnollaan Inkoon Mäntylässä runoilemaan tekstiin ”Arkihuolesi kaikki heitä” (Rytsä 2006). Laulu julkaistiin saman vuoden *Joulupukki*-lehdessä (kuva 1), joka oli myöskin Noposen toimittama. *Joululaulu* lienee Madetojan sävellyksistä ylivoimaisesti tunnetuin – laulu julkaistiin useaan otteeseen jo säveltäjän elinaikana, minkä lisäksi siitä on olemassa lukuisia myöhempiä uudelleenjulkaisuja ja sovituksia. On lähes mahdotonta kuvitella jouluista yhteislaulutilaisuutta ilman Madetojan *Joululaulua*, ja kappale on myös levytetty satoja kertoja.¹ Siksi onkin huomionarvoista, että laulun melodiasta tahdissa 14 ei vallitse täyttä yksimielisyyttä.² Suurelle yleisölle laulun sävel on niin tuttu, että pienikin muutos siihen on omiaan aiheuttamaan kulmakarvojen kohottelua yhtä varmasti, kuin jos kyseessä olisi *Maamme* tai *Suovivirsi*.

Pianistit, musiikintoreetikot ja musiikkifilologit kautta maailman tuntevat kiis-takysymyksen Beethovenin *Hammerklavier*-sonaatin op. 106 B-duuri ensimmäisen osan kehittelyjakson lopetusvaiheesta: kuuluisiko tahdeissa 223–5 esiintyä sävel ais vai a?³ Tämä kysymys on ollut esillä useissa teoksen analyyseissä ja sille omistetuissa artikkeleissa, ja kysymykseen on voitu saada eri vastaus riippuen siitä, painottaako vastaaja teoksen säilyneitä luonnoksia, ensipainosta, musiikintoreettisia ja tyyllillisiä näkökohtia, vaiko säveltäjän nerokasta (Hans von Bülow), tai alitajuista (Charles Rosen) inspiraatiota.⁴ Reilut sata vuotta myöhemmin sävelletty Madetojan *Joululaulu* asettaa etemme vastaavan musiikkifilologisen kysymyksen, vaikkakin massiivista *Hammerklavier*-sonaattia paljon vaatimattomammassa mittakaavassa.

¹ Fono.fi -tietokanta antaa hakutermillä ”Arkihuolesi kaikki heitä” 330 tulosta, mutta tämä luku pitää sisällään myös samojen esittäjien esitykset eri äänitteillä ja äänitteiden uusintapainokset.

² Tahdissa 10, jos puhutaan laulun versioista ilman uloskirjoitettua alkusoittoa tai sovituksista kuorolle.

³ James Grier aloittaa musiikkifilologian perusteoksiin kuuluvan kirjansa *The Critical Editing of Music* (1996) tällä esimerkillä. Paul Badura-Skoda omisti aiheelle kokonaisen artikkelin *Notes*-julkaisussa niinkin hiljattain kuin vuonna 2012, ja Friedemann Sallis kritisoi kirjassaan *Music Sketches* (2015) tapaa, jolla Grier vähättelee Beethovenin luonnosten merkitystä kysymyksen ratkaisemisessa.

⁴ Tuomo Teirilä listaa pro gradu -työssään kahdeksan *Hammerklavier*-sonaattia tai sen ensiosaa käsittelevää analyysiä (Teirilä 2003, 9–10). Yksi analyyseistä on peräisin Vincent d’Indyltä, jonka oppilaaksi Leevi Madetoja pyrki ensimmäisellä Pariisin-matkallaan vuonna 1910 (Salmenhaara 1987, 77–78). D’Indy paljastuu teoksesaan *Cours de composition musicale* ais:n kannattajaksi (d’Indy 1909, 278)!

Fennica Gehrmanin vuonna 2013 julkaisemassa Leevi Madetojan yksinlaulujen ja duettojen kokonaisjulkaisussa on editori Kimmo Tammivaara päättänyt suosittelemaan tahdin 14 melodian viimeiseksi säveleksi säveltä cis perinteisen a-sävelelle jäämisen sijaan (Tammivaara 2015, 23–24). Todisteluun hän on käyttänyt Madetojan omistuksessa ollutta painettua nuottia, jossa on säveltäjän omakätinen merkinä, sekä vertailua kappaleen kuorosovituksiin. Kuten *Hammerklavierin* tapauksessa, myös *Joululaulussa* kyse on säveltäjän intentiosta, jonka todistelussa puoleen tai toiseen tulee paneutua teoksen lähteisiin, niiden ajoitukseen ja niistä muodostuvaan lähdeketjuun, sekä myös historiallisiin ja tyyllisiin tosiseikkoihin.

Kuva 1. Vuoden 1916 *Joulupukki*-lehti. Lähde: Kansalliskirjaston digiarkisto.

Kimmo Tammivaara aloitti tutkimustyönsä Madetojan yksinlaulujen parissa 1990-luvulla ja pääsi sitä kautta vaikuttamaan myös 2000-luvun alussa Ondinelle toteutettuun levytykseen. Tuolloin pianisti Gustav Djupsjöbacka levytti osana tohtorintutkintoaan Madetojan kaikki yksinlaulut Gabriel Suovasen ja Helena Juntusen kanssa. Levyistä ensimmäisen ilmestyttyä kirjoitti Veijo Murtomäki *Helsingin Sanomissa*: ”Suositua Joululaulua muuten Suomen kansa on laulanut kymmeniä vuosia väärin, sillä säe ’kylmä voisko nyt olla kellä’ on yleensä päätetty säveltoistoon a-a, kun pianoa seuraten säkeen tulee päättyä sävelillä a-cis” (*Helsingin Sanomat* 18.6.2002). Myös *Hufvudstadsbladet* kiinnitti huomiota *Joululaulun* melodian muutokseen, mutta ilman hätköityjä johtopäätöksiä: ”[*Joululaulu*] har här inspelats med en liten avvikelse från den melodi man oftast sjunger till jul. Denna skiva baserar sig på en ny kritisk utgåva av Madetojas sånger” (Jan Granberg, *Hufvudstadsbladet* 28.8.2002). Kolme vuotta myöhemmin Gustav Djupsjöbacka viittasi Madetojan *Joululauluun* Toivo Kuulan lauluja käsittelevän tohtorintutkintonsa kirjallisen työn johdannossa seuraavasti:

The critical edition of Leevi Madetoja’s songs (Fennica Gehrman 2005 [sic!]) features a slight change in b. 14 of the well-known and often sung melody of *Joululaulu*, Op. 20b No. 5 (Arkihuolesi kaikki heitä). Presenting such an alternative, however ‘original’ it might be, is almost a crime!” (Djupsjöbacka 2005, 6)

Koska yksinlaulujen kokonaisedition julkaiseminen – suurille historiallisille editointihankkeille tyypillisesti – viivästyi useita vuosia suunnitellusta, unohtui hetkeksi myöskin kysymys ”oikeasta” melodiasta. Editio näki päivänvalon vuonna 2013, mutta se julkaistiin ilman kommentaaria. Kommentaari puolestaan tuli suuren yleisön saataville vasta vuonna 2015.

Leevi Madetojan musiikki on ollut tutkimuskohteenani jo yli kymmenen vuoden ajan, ensin esittäjän näkökulmasta ja viimeisen kolmen vuoden ajan musiikkifilologisista lähtökohdista, keskittyen erityisesti säveltäjän autografeihin ja niiden ajoittamiseen.⁵ Kapellimestarina minua luonnollisesti on kiinnostanut etupäässä Madetojan orkesterimusiikki, mutta kysymys *Joululaulun* melodiasta on kiehtonut minua siitä lähtien, kun ensi kertaa tutustuin Tammivaaran kommentaariin. Työssäni Madetojan ensimmäisen sinfonian F-duuri op. 29 kriittisen edition parissa huomasin, että säveltäjä on tehnyt useita, mielestäni esteettisesti epätyytyttäviä muutoksia sinfoniaansa yli kaksikymmentä vuotta teoksen säveltämisen jälkeen (Mäkilä 2021b, 36). Kun paneuduin säveltäjän elämäntilanteeseen 1940-luvulla, paljastui säveltäjän päiväkirjoista alkoholismin murtama, muistinsa menettänyt mies, joka itsekin totesi luomisvoimansa ehtyneen (Mäkilä 2021a, 24–25). Säveltäjän tässä elämänvaiheessa

⁵ Tässä yhteydessä haluan kiittää seuraavia tahoja Leevi Madetojan musiikkiin liittyvän tutkimukseni tukemisesta: Otto A. Malmin lahjoitusrahasto, Suomen Kulttuurirahasto, Oskar Öflundin säätiö ja Niilo Helanderin säätiö.

varhaisempiin sävellyksiinsä tekemiin muutoksiin täytyy siis suhtautua mitä suurimmalla varovaisuudella. Arvelin, että *Joululaulun* tapauksessa kyse saattaisi olla samankaltaisesta tapahtumakulusta. Sen toteamiseksi olisi teoksen tunnetut lähteet ajoitettava mahdollisimman tarkasti ja tutkittava niitä suurennuslasin kanssa.

Käsillä olevassa artikkelissa esittelen ensin lyhyesti Leevi Madetojan kootujen yksinlaulujen edition, sitten esittelen Tammivaaran editiossaan käyttämät lähteet, käsittelen *Joululaulun* kommentaaria tahdin 14 osalta ja esitän sitä koskien myös oman, alkuperäislähteisiin ja biografiseen informaatioon perustuvan ratkaisuni. Lopuksi sijoitan tulkintani laajempaan musiikkifilologiseen asiayhteyteen.

LEEVI MADETOJAN KOOTUT YKSINLAULUT JA DUETOT

Vuonna 2013 ilmestyneeseen Kimmo Tammivaaran toimittamaan ja Fennica Gehrmanin kustantamaan kaksiosaiseen nuottilaitokseen on ansiokkaasti koottu lähes kaikki Leevi Madetojan säveltämät yksinlaulut ja duetot, pois lukien eräät joukkolaulut ja alun perin sekakuorolle sävelletyt kappaleet (Madetoja 2013, 4). Laitos ei vaita olevansa kriittinen editio, mutta sen (jo vuonna 2003 kirjoitetussa) esipuheessa Tammivaara kertoo, että se on toimitettu ”kriittisen edition periaatteiden mukaisesti” (ibid, 3).⁶ Itse kriittistä kommentaaria ei julkaistu samaan aikaan nuottiniteitten kanssa, vaan se julkaistiin vuonna 2015 PDF-muodossa madetoja.org -internetsivulla.⁷ Kriittisen edition periaatteet näkyvät lähteiden systemaattisessa luetteloinnissa ja tahti tahdilta tapahtuvassa eri lähteiden ja lopullisen nuottitekstin erojen kuvailussa.

Kommentaarissa on myös puutteita. Lähteitä ei ole pääsääntöisesti ajoitettu, eikä niiden provenienssia pohdittu. Usean käsikirjoituslähteen kirjoittaja on jätetty selvittämättä ja kysymys kuitattu esimerkiksi kommentilla ”poikkeaa huomattavasti Madetojan normaalista käsialasta, mutta kyseessä saattaa silti olla säveltäjän oma puhtaaksikirjoitus”. Useimmissa näistä tapauksista lähempi tarkasteluni paljasti kirjoittajaksi jonkun muun.⁸ Kriittisenä editiona en tiukasti ottaen Tammivaaran edi-

⁶ Tammivaara toteaa esipuheessaan, että ”Jean Sibeliuksen musiikin tutkimus on [...] aimo askelen edellä Madetoja-tutkimusta, erityisesti käsikirjoitusten ajoituksen, luokittelun ja luetteloinnin osalta” (Tammivaara 2015, 3). Kriittisen edition osaaminen maassamme onkin tähän asti keskittynyt JSW-projektiin, jonka asiantuntijat hyötyvät myös ulkomailta tulleesta tietotaidosta. He työskentelevät pääasiassa Sibeliuksen musiikin parissa, ja heillä on hyvin vähän aikaa muille maamme säveltäjille. Tästä seuraa, että muiden suomalaisten säveltäjien editiot harvoin täyttävät sellaisia kriittisen edition vaatimuksia, kuin läpinäkyvät toimitusperiaatteet, kaikkien tunnettujen lähteiden ajoittaminen ja kattava kuvailu, sekä lähteiden keskinäiseen vertailuun perustuva päälläh-tään valinta (Feder 2011, 142–148. Ks. myös Ylivuori 2021, koskien Kuulan sekakuorolaulujen editiota).

⁷ Fennica Gehrmanin kustannuspäällikkö Jari Eskola sähköpostilla 12.7.2022

⁸ Löysin myös sattumalta yhden Tammivaaran kommentaarissa virheellisesti Madetojan autografiseksi käsikirjoitukseksi merkityn nuotin, nimittäin opusnumerottoman laulun *Pohjatuulen torvi* 1930-luvulta. Käsialan perusteella nuottikäsikirjoitus ei voi olla Madetojan kynästä lähtöisin – neljäsosatauot, kahdeksasosien väkäset ja puolinuottien alaspäiset varret poikkeavat Madetojan käytännöistä. Myöskään säveltäjän nimikirjoitus nuotin oikeassa yläreunassa ei vastaa Madetojan omakätistä nimikirjoitusta.

tiota pitäisi – tutkimustyö Madetojan laulutuoannon parissa on siinä pantu hyvälle alulle, mutta sitä ei ole saatettu loppuun.

JOULULAULUN LÄHTEET

Leevi Madetojan *Joululaulusta* op. 20b n:o 5 tunnetaan kolmenlaisia lähteitä: (1) autografiset käsikirjoitukset, (2) säveltäjän elinaikana tehdyt julkaisut eli ne, joihin hänellä on saattanut olla vaikutusta, (3) säveltäjän kuoleman jälkeen tehdyt julkaisut. *Joululaulun* periaatteessa yksinkertaista lähdetilannetta mutkistaa se, että teoksesta on olemassa useita versioita kuorolle, ja Tammivaara vetoaa myös niihin perustellesaan ratkaisuaan tahdin 14 sävelkululle. Nämäkin lähteet on siis tutkittava ja niiden painoarvoa punnittava.

Tämän artikkelin puitteissa keskityn vain kahteen ensimmäiseen lähdekategoriaan, vaikka onkin teoriassa mahdollista, että säveltäjän kuoleman jälkeen tehdyssä julkaisussa olisikin käytetty lähteenä jotain meille tuntematonta autografista lähdetä tai säveltäjältä muuta kautta peräisin olevaa ratkaisevaa tietoa. Olen listannut Tammivaaran kommentaarissaan käyttämät lähteet taulukkoon 1 aikajärjestyksessä, mutta jättänyt pois Olavi Pesosen koulukäyttöön tekemän sovituksen vuodelta 1944.⁹

Leevi Madetojan *Joululaulu* sisältyy säveltäjän opukseen 20b *Nuorison lauluja pianon säestyksellä*. Tammivaara ei ole käsitellyt opusta kokonaisuutena, vaikka tämä lähestymistapa tuo mielestäni arvokkaan näkökulman laulujen editointiprosessiin.

Nuorison lauluja pianon säestyksellä op. 20b on Fazerin vuonna 1920 julkaisema viiden laulun sarja.¹⁰ Lauluista n:o 3 *Kosiovars*a ilmestyi jo aikaisemmin vuoden 1915 *Velikulta*-lehdessä ja, kuten jo todettiin, n:o 5 *Joululaulu* vuoden 1916 *Joulupukki*-lehdessä.¹¹ Opuksen loput kolme laulua n:o 1 *Suksimiesten laulu*, n:o 2 *Suo-*

⁹ Tammivaaran ylimääräinen lähde 5 on Olavi Pesosen sovitus *Joululaulusta* sekakuorolle F-duurissa, ja se sisältyy teokseen *Laulava kansa* (1944). Pesonen mainitsee esipuheessaan, että hänen opettajansa professori Leevi Madetoja on suorittanut teoksen sovitusyön tarkastuksen. Tammivaaralta on jäänyt mainitsematta, että sovitus on muutettu 2/4-tahtilajiin, ja että se äänenkuljetukseltaan noudattaa pikemminkin *Suvivesperiä* kuin Madetojan omaa sekakuorosovitusta. Mitä tulee Madetojan panokseen Pesosen kokoelman sovitusyön tarkastamisessa, sitä on syytä epäillä. Madetojan työkunnosta muiden säveltäjien teosten tai sovitusyön tarkastamisessa kertoo se, mitä hän kirjoitti päiväkirjaansa oppilaansa Kalervo Tuukkasen viulukonsertosta 8.9.1943: ”en tahdo päästä siihen kiinni, niin huonossa kunnossa olen” (Mäkilä 2021a, 25). Madetojalla ei ollut realistista mahdollisuutta käydä yksityiskohtaisesti läpi satoja sivuja Pesosen sovituksia, joten kyseessä lienee Pesosen puolelta lähinnä Madetojan arvovallan käyttäminen oman työnsä uskottavuuden pönkittämisessä.

¹⁰ Seija Lappalaisen ja Erkki Salmenhaaran teosluettelo antaa kaikille opus 20b:n lauluille oikeudenomistajaksi Helsingfors Nya Musikhandel ja päivämäärän 28.5.1919. Tuolloin Madetoja lienee allekirjoittanut laulujen julkaisemista koskeneen kustannussopimuksen. Samana vuonna 1919 kustantamo muutti nimensä Fazeriksi.

¹¹ *Velikullassa* 24-25/1915 julkaistu *Kosiovarsan* nuotti on ladottu irtokirjakkeilla, aivan kuten *Joulupukki*-lehdessä julkaistu *Joululaulukin*, ja se on lähes täysin yhteneväinen alkuperäisen autografin kanssa. Mielenkiintoista kyllä, autografissa ei ole mitään toimituksellisia merkintöjä, mutta Fazerin laitoksen kaivertajan kopio taas on jaettu kolmelle riville täsmälleen samoin kuin *Velikullan* julkaisussa. Voisi jopa kuvitella, että Madetoja on kopioinut nuotin sen uutta versiota varten suoraan *Velikullan* sivuilta eikä aiemmasta autografistaan!

Lähde	Vuosi	Kuvaus	Tammivaaran koodi
Autografinen kopio <i>Joululaulusta</i>	1916	Madetojan omakätinen kaivertajan kopio sekä <i>Joulupukki</i> -lehteä 1916 että Fazerin julkaisua 1920 varten	A
<i>Joulupukki</i> -lehden nuottijulkaisu	1916	Irtokirjakkein ladottu nuotti, perustuu tarkasti autografiseen kopioon	C
<i>Nuorison lauluja</i> , op. 20b n:o 5	1920	Fazerin julkaisema painettu laitos A/B.F.M.1112	B (Madetojan omistama kappale) ja D
<i>Suvivesper</i> , op. 54a n:o 2 ”Kiitä Herraa”	1924	<i>Joululaulun</i> musiikki sovitetuna sekakuorolle eri tekstiin B-duurissa teoksessa <i>Vesperale II</i> (WSOY), Jyväskylä 1925	3.
Autografinen sovitus <i>Joululaulusta</i> sekakuorolle	[1944]	Madetojan autografinen sovitus <i>Joululaulusta</i> sekakuorolle, todennäköisesti 1940-luvulta	1.
Fazerin sekakuorosarja, n:o 6	1944	Fazerin julkaisema säveltäjän autografisen sovituksen mukainen sekakuorosovitus F.M.2746	2.
Kansanvalistusseuran nuottivarasto, sekaäänisiä lauluja 149. vihko	1946	<i>Joululaulun</i> painettu sovitus sekakuorolle B-duurissa, lähempänä <i>Suvivesperin</i> sovitusta kuin Madetojan autografista sovitusta	4.

Taulukko 1. Madetojan *Joululaulun* autografiset ja painetut lähteet.

men soitto (nimellä *Suomalainen sävel*) ja n:o 4 *Toisen oma* löytyvät autografisina käsikirjoituksina Kansalliskirjaston Suomalaisen Musiikin Tiedotuskeskuksen kokoelmasta samalle bifoliolle piirrettyä kuin opusnumeroton laulu *Puhjetessa kukka puhtahin*.¹² Ne eroavat lopullisista versioista muun muassa siten, että niistä puuttuvat pianojohdannot kokonaan.

Kaikki opus 20b:n viisi laulua ovat autografisina kopioina Kansalliskirjaston Fazerin kokoelmassa, ja niitä säilytetään samassa nipussa koneella kirjoitettujen laulujen tekstien kanssa (poislukien puuttuva *Joululaulun* teksti). Tammivaaran kommentaarissa on näiden lähteiden kommenttina k.kop eli kaivertajan kopio.¹³ Niissä kaikissa on toimituksellisia merkintöjä, ja kunkin laulun ensimmäisen sivun alareunaan on kirjoitettu lyijykynällä Fazerin kustannusnumero. Näyttää siltä, että *Joululaulua* lukuun ottamatta laulut on puhtaaksikirjoitettu Fazerin julkaisusarjaa varten. Numerot 1–4 ovat kahdella bifoliolla, jotka ovat samaa nuottipaperilaatua.

¹² Säveltäjä on mahdollisesti harkinnut näiden neljän laulun julkaisemista yhtenä opuksena.

¹³ ”Käsikirjoitus, johon tietty editio pohjautuu. Kaivertajan kopion tunnistaa siihen jälkikäteen painossa tehdyistä, painatustyöhön liittyvistä merkinnöistä” (Tammivaara 2015, 1).

Ensimmäisessä ovat laulut *Suksimiesten laulu* ja *Suomen soitto*, toisessa *Kosiovara* ja *Toisen oma*. Kaikista lauluista puuttuu säveltäjän nimi. Nuottipaperin koko on 27 cm x 35,1 cm ja sillä on 14 riviä, rivistön korkeus on tasan 29 cm. Paperi on merkitön.

Samassa nipussa oleva numero 5 *Joululaulu* on omalla irrallisella nuottilehdellään (kuva 2), jossa säveltäjän nimi on tavanomaisella paikallaan. Paperikoko on 27 cm x 35,2 cm ja nuottirivejä on myös 14, mutta nuottiriviosuuden korkeus on matalampi (27,9 cm). *Joululaulun* kaivertajan kopio on siis tehty eri aikaan ja eri paperille, kuin muut opuksen puhtaaksikirjoitukset. Samaa nuottia on myös varmuudella käytetty vuoden 1916 *Joulupukki*-lehden version julkaisussa – seikka, joka Tammivaaralta jäi huomaamatta. Siitä kielivät paitsi ilmiselvät yhtäläisyydet nuottitekstissä ja esitysmerkinnöissä, myös pienet pisteet niiden tahtiviivojen yläpuolella, joiden kohdalla *Joulupukki*-lehdessä julkaistussa nuotissa vaihtuu rivi. Todennäköisesti tätä nuottia on edeltänyt alkuperäinen autografi, joka on sittemmin kadonnut.¹⁴ Nuotti on ollut kaivertajan kopio myös Fazerin julkaisua varten, ja sen taas todistavat Fazerin nuotin rivien ja sivun vaihdoksiin osuvat numeromerkinnät, kustannusnumero A/B.F.M.1112, ja ruotsinkielinen teksti.¹⁵ Käsikirjoitus on siis kiistatta vuodelta 1916, koska laulun teksti ei ollut olemassa vielä ennen kesää 1916, ja *Joulupukki*-lehti ilmestyi saman vuoden lopulla.¹⁶

Tunnetuista lähteistä toiseksi varhaisin on *Joulupukki*-lehdessä julkaistu nuotti (kuva 3).¹⁷ Tammivaara jättää mainitsematta sen seikan, että lehdessä *Joululaulun* nuotti on ladottu irtokirjakkein. Se eroaa Fazerin julkaisemasta versiosta mm. siinä,

¹⁴ Erkki Salmenhaara arvelee Madetoja-elämäkerrassaan, että *Joululaulu* olisi alkujaan tarkoitettu kuorolauluksi, mutta hän ei perustelee väitettään mitenkään (Salmenhaara 1987, 190). Säilyneiden käsikirjoituslähteiden valossa tämä päätelmä ei liene oikea. Yksinlauluversion alkuperäisyyden puolesta puhuu myös sen piano-osuus, jonka harmonista rikkautta eivät neliääniset kuorosovitukset pysty täysin toistamaan.

¹⁵ Tammivaaran mukaan nuottiin on kirjoitettu suomenkielinen teksti Madetojan käsialalla ja Nino Runebergin ruotsinno muulla käsialalla (Tammivaara 2015, 23). Vertailemalla tekstien h-, j-, ja k-kirjaimien eroja voi päätelmän todeta oikeaksi. On myös totta, että kun tutkija omistaa vuosia elämästään yhden säveltäjän tuotannolle, alkaa hän vähitellen tunnistaa niin säveltäjän nuottikäsialan kuin tämän kirjoituskäsialankin (ks. Kilpeläinen 1992, 157–158). Olen kuitenkin sitä mieltä, että jos käsialan tunnistamisen luotettavuutta ei koskaan problematisoida, saattavat virhetulkinnat periytyä tutkijasukupolvelta toiselle. Kenestäkään maamme säveltäjästä ei ole tehty käsialaan keskittyvää tutkimusta, joten asiassa on vuosikaudet nojattu ainoastaan tutkijoiden auktoriteettiin, vaikka käsialojen vertailuun on olemassa myös luotettava menetelmä forensisen tieteen piirissä (Mäkilä 2021c, 109, ks. myös Väisänen 1999, 315).

¹⁶ Tammivaara ilmoittaa kommentaarissaan *Joululaulun* sävellysvuodeksi [1913]. Tämä vuosiluku mainitaan samoin hakasuluissa Lappalaisen ja Salmenhaaran teosluettelossa, mutta sille ei anneta lähettä. Ajoitus on yksiselitteisesti väärä, kuten voidaan todeta myös tekstin kirjoittamisajankohdan perusteella. Yksi mahdollinen selitys väärälle ajoitukselle on se, että Op 20a n:o 1 *Kymmenen virran maa* on Salmenhaaran mukaan kantaesitys YL:n toimesta vuonna 1913 (Salmenhaara 1987, 379). Millekään muulle opus 20:n lauluista Salmenhaara ei anna kantaesitysvuotta. Hän on siis saattanut olettaa, että koko opus 20 olisi ollut tuossa vaiheessa valmiina, mutta tietäen, miten säveltäjät kokoavat opuksiaan julkaisua varten, olisi tällainen selitys epäuskottava. Vuosiluku saattaa myös olla peräisin jostain Madetojan omasta teoslistauksesta hänen viimeisiltä elinvuosiltaan, jolloin hän ei enää tarkasti muistanut varhaisempaa tuotantoaan.

¹⁷ Tammivaaran kommentaarin lähde C. Lähteen kohdalle on merkitty (© Valistus 1915), mutta tälle vuosiluvulle en ole löytänyt selitystä. Lehti ilmestyi Valistuksen kustantamana vuosina 1900–1966.

Joululaulu (Alpo Nojonen) Leevi Madetoja,

Siilian hitaasti. *Jule song, Swedish text by Nino Runeberg) op 20 No 5*

Vin - dagsoongama, käläki hei - tä, mie - les nuorena

254x - tyi siunattu jou - lu - tahti yö - hön maailman

mf. kotomuisen voimakkaasti.

niin ja myytt! noluha silo! Tuhans kloppas ar - mas jou - lu jo keltum kalla - än har icke dess ras - leaa - sen, hoh - de määrätön sii - tä lähti, viel on au - vona

heid on slytt! Suurten luo. Kän väl längre ditt Kytän voisiko nyt oita kulla, pandet dömma om ih - mis - ten; Kun se loistavi las - ten tall - le, säilyy järvestä

hiljemmin

viinistä ja rikkahista när den gudiga jul ses lysa, fulla kärlek och lov och pris? Lammun leutoja heikkyy hello, kunnan jaita mi lu - o - tta.

kukki haat, kullen kirkkaan luona heille siintä on - nelan kaukomaat,

F. voimakkaasti hiljeten

Neljä viimeistä tahtia voidaan soittaa alkusoittona.

De fyra sista takterna kunna spelas som inledning.

ulens stjärna i himlen tändes } där hon strålar på barnens väg

Kuva 2. Madetojan Joululaulun autografinen kaivertajan kopio. Lähde: Kansalliskirjasto.

että alkusoittoa ei ole kirjoitettu ulos, vaan sen sijaan nuotin lopussa lukee ”Neljä viimeistä tahtia voidaan soittaa alkusoittona” (näin myös autografisessa kopiassa). Säestyssoittimeksi on merkitty ”Piano tai Harmooni”.

JOULULAULU.
(Alpo Noponen.)

Ei liian hitaasti. LEEVI MADETOJA.

Ar - ki-huo-le - si kaik - ki hei - tä, mie - les nuo-re - na nous-ta suo;
Syt - tyi siu-nat-tu jou - lu - läh - ti yö - hön maa-il-man ras-kaa-sen,
mf *kohtuullisen voimakkaasti* - -

ar - mas jou - lu jo kut - suu mei - tä taa - sen muis-to - jen suur-ten luo.
hoh - de mää - rä - tön sii - - - - tä läh - ti, viel' on au - vo - na ih - mis - ten;
ponnella - - - -

Kyl - mä vois-ko nyt ol - la kel - lä, tal - ven sääs - tä kun tuok-sah-taa
kun se lois - ta - vi las - ten teil - le, päi - lyy jär - vet ja kuk - kii haat,
mp *hiljemmin*

läm - min leu - to ja hen - käys hel - lä, rin - nan jäi - tä mi llu - ot - taa?
kuu - sen kirk - ka - han luo - na hell - le siin - tää on - ne - lan kau - ko - maat.
f *voimakkaasti* - - - - *hiljelen* - - - -

Neljä viimeistä tahtia voidaan soittaa alkusoittona.

Kuva 3. Madetojan *Joululaulu* vuoden 1916 Joulupukki-lehdessä. Lähde: Kansalliskirjaston digiarkisto.

HUOMIOITA TAMMIVAARAN KOMMENTAARISTA *JOULULAULUUN*

Tammivaara tuntuu järjestäneen lähteet kommentaarissaan sen perusteella, miten suuri painoarvo niillä on hänen lopullisen editionsa suhteen.¹⁸ Hänelle toiseksi arvokkain lähde on Madetojan omistuksessa ollut painettu laitos A/B.F.M.1112 (kuva 4), jossa säveltäjä on tehnyt nyt puheena olevan ”merkittävän korjauksen” tahtiin 14 (Tammivaara 2015, 24). Lähteen säilytyspaikka on Oulun yliopiston kirjaston Madetojan-Onervan kokoelma ja siellä oleva ruskeisiin kansiin sidottu nide, jossa on suuri määrä Madetojan yksinlauluja painettuina laitoksina (Tammivaara 2015, 1).¹⁹ Tammivaara ei ole ajoittanut lähdeä, joka todennäköisesti on painettu vuonna 1920, eikä myöskään säveltäjän korjausta, taikka kommentoinut korjauksen käsi-alaa. Itse arvelisin, että nuottiin tehty merkintä on peräisin 1940-luvulta, koska se muistuttaa hyvin paljon säveltäjän ensimmäiseen sinfoniaansa vuonna 1943 tekemiä merkintöjä (Mäkilä 2021b, 18).

Tahtia 14 koskevan ratkaisun tukena Tammivaara on käyttänyt lisäksi viittä muuta lähdeä. Mielestäni todistelun kannalta on poikkeuksellista jo se, että nämä lähteet ovat kaikki kuorosovituksia ja sellaisina noudattavat olennaisesti erilaista idiomia kuin yksinlaulut. Lähteiden numerojärjestys kuvaa oletettavasti niiden painoarvoa tahtia 14 koskevan ratkaisun suhteen.

Ylimääräinen lähde numero 1 on Madetojan omakätinen käsikirjoitus *Joululaulun* sovituksesta sekakuorolle (A-duurissa, kuten yksinlauluversiotkin). Tämä autografi on Madetojan 1940-luvun nuottikäsi-alaa ja liittyy säveltäjän projektiin saada vanhoja sävellyksiään julkaistuksi.²⁰ Syynä oli säveltäjän itse päiväkirjaansa dokumentoima asiointi – hänen tapansa kuulla musiikkia oli muuttunut ja luomistyö ehtynyt (Mäkilä 2021a, 24–25). Itse ajoittaisin tämän käsikirjoituksen vuoteen 1944. Kuorosovitus poikkeaa jonkin verran *Suvivesperin* kuorosatsista, ja säveltäjä on ehkä yrittänyt tehdä kompromissia *Suvivesperin* ja *Joululaulun* välillä. Lähde 2 on edelli-

¹⁸ Koen hieman ongelmallisena Tammivaaran ja monen muun editorin käyttämän tavan antaa lähteille kirjainsymbolit aakkosjärjestyksessä perustuen joko lähteiden kronologiaan tai niiden subjektiiviseen painoarvoon suhteessa lopulliseen editioon. Tammivaara on nimennyt *Joululaulun* lähteeksi **A** Fazerin arkistossa olevan Madetojan autografisen käsikirjoituksen, jonka hän on myöskin nimennyt kaivertajan kopioksi (k.kop/D). Kaikissa muissa opuksen 20b lähdekuvauksissa on lähde **A** teoksen varhaisin tunnettu autografi, ja lähde **B** on puolestaan Fazerille toimitettu kaivertajan kopio. ”Kertovat” symbolit helpottaisivat kommenttien vertailua eri teosten välillä (ks. Feder 2011, 145).

¹⁹ On jokseenkin erikoista, että Madetojan-Onervan kokoelma päätettiin lahjoittaa Ouluun, kaupunkiin, jossa Madetoja asui ainoastaan nuoruusvuotensa ja johon Onervalla ei ollut minkäänlaisia kytköksiä. Ehkä kysymys oli loppujen lopuksi siitä, mikä taho suostuisi ottamaan vastaan suuren määrän kirjoja ja nuotteja. Arkiston etäisyys muista Madetojaan liittyvistä lähteistä, joista suurin osa on Helsingissä Kansalliskirjastossa ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seurassa, hankaloittaa lähteiden vertailemista, etenkin, koska Madetojan-Onervan kokoelman nuottimateriaaleja ei ole luetteloitu.

²⁰ Käsikirjoitukseen on lisätty Fazerin kustannusnumero F.M.2746 ja samassa kokoelmassa olevaan, samantyyppisellä kädellä piirrettyyn *Elegian* op. 4 n:o 1 sovitukseen viululle ja pianolle on lisätty kustannusnumero F.M.2745.

seen perustuva painettu laitos Fazerin sekakuorosarja, n:o 6. F.M.2746. Lappalaisen ja Salmenhaaran teosluettelossa ehdotetaan laitoksen painovuodeksi vuotta 1944. Lähde 3 on Madetojan säveltämän *Suvi-vesperin* kuorolaulu n:o 7: ”Kiitä Herraa yö ja päivä”. Musiikillisesti kyseessä on sama sävellys kuin *Joululaulu*, mutta teksti on toinen. B-duuriin kirjoitettu sovitus poikkeaa hieman A-duurisovituksesta (1 ja 2). Tämän lähteen Tammivaara on ajoittanut vuodelle 1925, ja Salmenhaara kertoo *Su-vesperin* sävellysajankohdaksi helmikuun 1924 (Salmenhaara 1987, 215). Lähde 4 on *Joululaulun* painettu sovitus sekakuorolle (B-duuri).²¹ Tekstiä lukuun ottamatta se on lähes identtinen *Suvi-vesperin* kanssa. Sovitus ilmestyi kokoelmassa Kansanva- listusseuran nuottivarasto, sekaäänisiä lauluja 149. vihko.

Perusteluiksi tahdin 14 muuttamiseen on Tammivaara kirjoittanut kommentaa- rissaan näin:

A:ssa, C:ssä ja D:ssä 4/4:n kohdalla sävel *a¹*. B:ssä Madetoja on korjannut sävelen *cis¹*:ksi ja kirjoittanut mariginaaliin [sic!] huutomerkin ja ko. kohdan yläpuolelle: *obs! virhe ilm. Fazerille!* Tämä korjaus on tehty myös kriittiseen laitokseen lisäperusteina seuraavat seikat: 1. Piano-osuuden ylä-ääni myötäilee laulumelo- diaa koko sävellyksen ajan. Mikäli tässä kohdassa olisi *a¹*, olisi se ainoa poikkeus kyseisestä ”säännöstä”. 2. Kaikissa yllä mainituissa sekakuorosovituksissa, niin A- duuri- käsikirjoituksessa kuin painetuissakin laitoksissa, melodia on Madetojan B:hen tekemän korjauksen mukainen.

MIKSI SÄVELEN TÄYTYY KUITENKIN OLLA A EIKÄ CIS?

Musiikkifilologiselta kannalta käytössämme olevista lähteistä tärkein on *Joululau- lun* alkuperäisen version ainoa säilynyt autografinen kopio. Oma hypoteesini on, että tätä kopiota on edeltänyt (sitemmin kadonnut) alkuperäinen autografi, ”first full writing down”, samaan tapaan, kuin muitakin opus 20b:n yksinlauluja.²² Koska säveltäjä on jo kertaalleen piirtänyt puhtaaksi *Joululaulun* sen *Joulupukki*-lehdessä julkaisemista varten – ja kaikeksi onneksi vieläpä saanut käsikirjoituksensa takaisin (näin ei aina suinkaan käynyt) – on hän opus 20b:n julkaisemista suunnitellensa

²¹ Tämän myöhäisen lähteen alkuperä herättää kysymyksiä. Käsikirjoituksen puuttuessa se voisi aivan yhtä hyvin olla vaikkapa Olavi Pesosen käsialaa, koska se on Pesosen F-duurisovituksen tapaan äänenkuljetukseltaan yhteneväinen *Suvi-vesperin* kanssa.

²² Alkuperäisellä autografilla tarkoitan tässä yhteydessä sitä käsikirjoitusta, jossa sävellys on ensi kertaa lähellä valmista muotoaan, erotuksena luonnoksista. Robert Pascall (2004, 93) kutsuu tätä käsikirjoitusta nimellä ”first full writing down” ja kuvailee sitä seuraavasti: ”The criterion here is that of completeness. If the composition now exists in what is recognizably its full form, irrespective of whether this is also its final form (often *not* the case!), then we have a key source for the work in its freshest state, and one to which editors have to pay considerable attention, provided, of course, that it survives. The ‘first full writing down’ forms what scholars loosely call the autograph of the piece, and it can be more or less messy depending on the composer’s handwriting and the amount of correction (in general, Mendelssohn and Chopin were relatively neat, Brahms somewhat messy, Debussy very neat).”

3

taa - sen rhuis - to - jen suur - ten luo. — Kyl - mä vois - ko nyt
viel' on au - vo - na ih - mis - ten; — kun se lois - ta - vi
än har ic - ke dess frid oss flytt! — Kan väl läng - re ditt
brin - gar mäns - kor - na kär - leks skatt; — där hon strä - lar på

pönnella *mp hiljemmin*

ds! Vårsk i Am. Fazerille!

ol - la kel - lä, tal - ven sääs - tä kun tuok - sah - taa
las - ten teil - le, päi - lyy jär - vet ja kuk - kii haat,
hjär - ta fry - sa, kan det göm - ma sin vin - ters is,
bar - nens vä - gar, skim - rar allt i dess kla - ra brand,

Kuva 4. Madetojan omistama kappale *Joululaulusta*. Lähde: Oulun yliopiston kirjaston Madetojan–Onervan kokoelma.

toimittanut Fazerille jo hyväksi todetun puhtaaksikirjoituksen samassa nipussa kuin opuksen muiden laulujen varta vasten tehdyt puhtaaksikirjoitukset. Editorin tehtäväksi on tällöin *Joululaulun* kohdalla jäänyt neljän tahdin alkusoiton uloskirjoittaminen ja nuottirivien sommittelu kahdelle sivulle. Tässä vaiheessa kertausmerkit ovat unohtuneet. Kaikki muut esitysmerkinnät seuraavat tarkasti autografista kopiota.

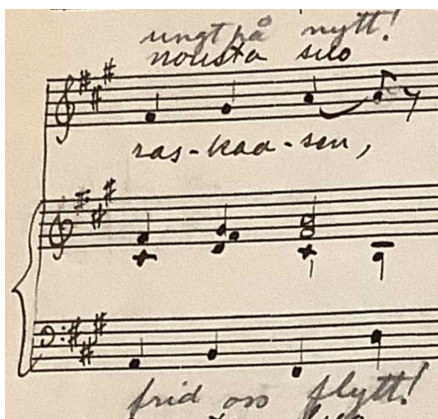
Madetoja on tarkastanut sävellystyönsä tulokset ensimmäisen kerran kopioidessaan nuottejaan alkuperäisestä autografista kaivertajan kopiona käytettyyn nuottiin. Toisen kerran hänellä on ollut mahdollisuus tarkastella lopputulosta vuoden 1916 *Joulupukki*-lehden sivuilla. Tämän jälkeen hän on vuonna 1919 toimittanut Fazerille kaikkien opus 20b:n laulujen kaivertajan kopiot, ja epäilemättä käynyt ne läpi nuotti nuotilta. *Säveltäjä on siis tarkistanut työnsä vähintään kolme kertaa, ennen kuin laulu on ilmestynyt vuonna 1920 Fazerin kustantamana.* Olettaen, että a-sävel on virheelinen, olisiko mahdollista, että Madetojalta olisi voinut jäädä huomaamatta näin ilmiselvä kopiointivirhe hänen hiljattain säveltämässään laulussa peräti kolme kertaa?

Yksi hyvä mittari sille, miten tarkkaan säveltäjä on autografista kaivertajan kopiotaan tarkastellut, on muut siihen tehdyt korjaukset. Jos säveltäjä olisi kopioinut nuotin tarkistamatta sitä jälkikäteen, ei siinä tällöin pitäisi olla mitään korjauksien

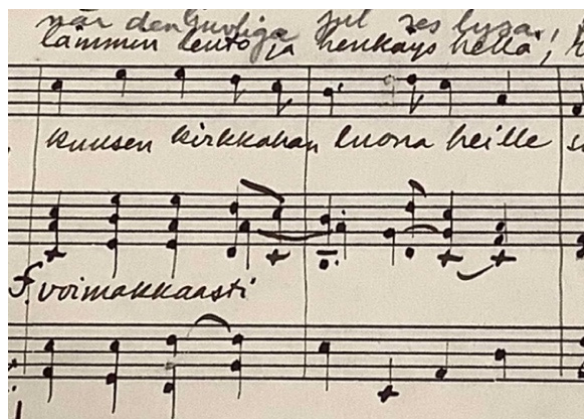
jalkiä. Mutta miten on laita *Joululaulun* kaivertajan kopion? Onko sitä korjailtu?

Säveltäjän ensimmäinen korjaus nuottitekstiin on tahdissa neljä. Näyttää siltä, että Madetoja on alun perin kirjoittanut tahdin viimeiseksi nuotiksi neljäsosanuotin, jota on seurannut neljäsosatauko (kuva 5). Sen hän on korjannut neljäsosaksi, joka on sidottu kaarella kahdeksasosanuottiin, jota puolestaan seuraa kahdeksasosatauko.²³ Tahdissa 13 on Madetoja puolestaan korjannut väärin kopioidun nuotin piano-osuuden vasemmasta kädestä, ja tahdissa 14 hän on muuttanut melodiasta tasaisesti etenevän neljäsosarytmin pisteelliseksi rytmiksi (kuva 6).

Säveltäjä on tähän nimenomaiseen kopioon siis korjannut nuottitekstiään kolme ker-

Kuva 5. Joululaulun autografin tahti 4. Lähde: Kansalliskirjasto.

Kuva 6. Joululaulun autografin tahdit 13 ja 14. Lähde: Kansalliskirjasto.

*taa: yhden kerran koskien melodian sävelen pituutta, toisen kerran hän on korjannut väärän äänen säestyksestä, ja kolmannen kerran muuttanut laulumelodian rytmiä.*²⁴ Tahti 10 ei kuitenkaan ole korjailtu (kuva 7)! Melodiassa olevan ilmeisen väärän äänen korjaamatta jättäminen tuntuu hyvin epätodennäköiseltä, sillä säveltäjä on korjausten valossa tarkastellut puhtaaksikirjoitustaan tahti tahdilta ja nuotti nuotilta hyvin huolellisesti ennen sen antamista julkaistavaksi. Kun käsikirjoitus on näinkin yksiselitteinen, tuntuu Tammivaaran selitys ”säännöstä”, jonka mukaan piano-osuuden tulisi

²³ Tässä yhteydessä on mielenkiintoinen myös tekstissä oleva variantti; niin autografissa, *Joulupukki*-lehdessä, kuin myös Fazerin vuoden 1920 julkaisussa toisen säkeistön teksti kuuluu ”raskaasen”, ja näin Madetoja on kirjoittanut myöskin vuoden 1944 sekakuorosovitukseensa, mutta lisännyt lyijykynällä sanan lopun yläpuolelle ”ee”. Myöhemmissä julkaistuissa versioissa teksti kuuluu ”raskaaseen”.

²⁴ Autografin kahdessa tahdissa (tahdit 6 ja 11) on myös nähtävissä, miten säveltäjä on ryhtynyt kirjoittamaan mustekynällä neljäsosanuotin päätä, mutta välittömästi korjannut sen puolinuotiksi. Tämän kaltaisia jo kirjoitusvaiheessa tehtyjä korjauksia kutsutaan tekstuaalietieteissä *kirjoitusvarianteiksi* erotuksena *lukuvarianteista*, jotka ovat tekstiä uudelleen luettaessa tehtyjä muutoksia. Näillä termeillä on kuitenkin enemmän relevanssia luonnoksia kuin puhtaaksikirjoituksia tutkittaessa, sillä myös mustetta myöhemmin pois raaputtamalla tehty korjaus voi olla olennaisesti kirjoitusvariantti, ts. virhe on huomattu välittömästi, mutta sitä ei ole voitu korjata siististi musteen ollessa vielä märkää.

myötäillä laulumelodiaa, väkinäiseltä. Sanottakoon sekin, että piano-osuus poikkeaa melodialinjasta *rytminsä* osalta tahdeissa 5, 9, 13, 14 ja 15.

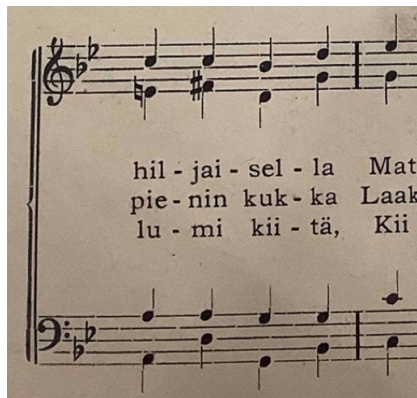
Autografisen kopion perusteella ei siis ole syytä muuttaa tahdin 14 (autografissa tahdin 10) melodiaa. Tammiavaara on kuitenkin vedonnut myös sävellyksen versioihin kuorolle, joten nekin on syytä käydä läpi lyhyesti. Seuraava Madetojan kynästä lähtöisin oleva variantti on *Suvivesperin* 7. osa, kuorolaulu ”Kiitä Herraa yö ja päivä”. Valitettavasti *Suvivesperin* käsikirjoituksia ei ole säilynyt.

Madetoja sävelsi *Suvivesperin* vuonna 1924 ja sovitti hengellisen tekstin kahdeksan vuotta aikaisemmin säveltämänsä *Joululaulun* musiikkiin. Säveltäjä on ottanut omaa materiaaliaan kierrättäessään useita vapauksia. Melodian rytmi on tahdissa yhdeksän tasainen eikä pisteellinen, ja tahdissa 10 (kuva 8) tapahtuu tuo kuuluisa viimeisen sävelen terssihyppy ylöspäin (tässä siis B-duurisävellajista johtuen b-d). Seitsemännestä tahdista eteenpäin äänenkuljetus poikkeaa selvästi *Joululaulun* pianosäestyksen äänenkuljetuksesta, etenkin alton ja tenorin kohdalla.

Suvivesper on sävelletty lähes 8 vuotta *Joululaulun* säveltämisen jälkeen ja 5 vuotta sen jälkeen, kun Madetoja myi *Joululaulun* Fazerille. *Joululaulua* ja *Suvivesperiä* erottaa siis toisistaan 8 vuotta ja ne on sovitettu eri idiomeille. Säveltäjällä varmastikin ollut syynsä melodian muuttamiseen samalla, kun hän on muokannut pianosatsin kuorosatsiksi. Nyt hän on päätenyt noudattamaan kuorosatsissa pianon oikean käden melodiaa alkupe- räisestä melodiasta riippumatta.²⁵ Myös

Kuva 7. Joululaulun ”kiistanalainen” tahti 14/10. Lähde: Kansalliskirjasto

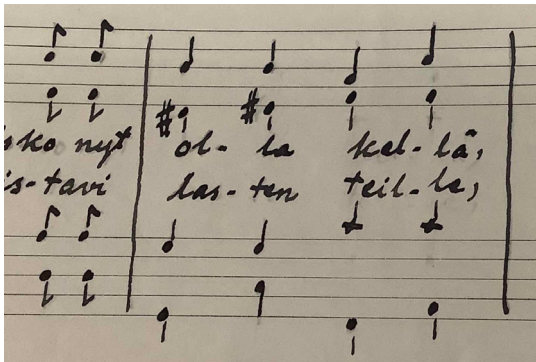
Kuva 8. *Suvivesperin* tahti 10. Lähde: Kansalliskirjasto

²⁵ Syytä muutokseen voi pohtia myös tekstin pohjalta. *Joululaulun* tekstissä ”Kylmä voisko nyt olla kellä, talven säästä kun tuoksahtaa lämmin leuto ja henkäys hellä, rinnan jäitä mi liuottaa!” on pilkku juuri kyseisen tahdin 14/10 jälkeen, kun taas *Suvivesperissä* vastaavaan paikkaan pilkku ei sovi, lauseen ollessa ”Taivaan tähdet hiljaisella matkallanne kiittääkää!”. Nouseva melodia yhdistää fraasin puolikkaat *Suvivesperin* tekstin vaatimalla tavalla, kun taas matalaan säveleen jäävä melodia painottaa *Joululaulun* välimerkkiä.

rytmin muutokset vahvistavat ajatusta siitä, että kaikki muutokset ovat harkittuja ja tätä teosta varten tehtyjä, eivät aiemman version nyt korjattuja ”virheitä”. Itse tekisin sen johtopäätöksen, että *Suvivesperiä* varten tehty sovitus on siinä määrin itsenäinen teos, että sen perusteella ei tule tehdä johtopäätöksiä koskien *Joululaulun* melodian, harmonian tai äänenkuljetuksen oikeellisuutta.

Entäpä sitten Madetojan oma sovitus *Joululaulusta* sekakuorolle? Nuottikäsi-alan ja Fazerin kustannusnumeron perusteella sovitus on hyvin myöhäistä tuotantoa, varsin todennäköisesti vuodelta 1944. Madetojan vuoden 1943 päiväkirjat paljastavat, että säveltäjä oli itse sitä mieltä, että hänen luomisvoimansa on ehtynyt, ja että hänen tulisi keskittyä vanhojen sävellystensä julkaisemiseen (Mäkilä 2021a, 25). Sovitusta on siis katsottava hyvin kriittisin silmin, kuten kaikkia muutoksia, mitä Madetoja viimeisinä vuosina omiin sävellyksiinsä teki.

Kun sekakuorosovituksen autografia katsoo tarkemmin, paljastuu siitä mielenkiintoisia detalleja erityisesti tahdin 10 kohdalla. Madetojalla oli vielä vanhoilla päivilläänkin tapana kirjoittaa teoksensa valmiiksi lyijykynällä, minkä jälkeen hän vahvisti lopullisen version musteella ja pyyhki huolellisesti lyijykynäjäljen pois. Joissain tapauksissa lyijykynäjälki kuitenkin on jäänyt näkyviin, kuten tässä nimenomaisessa tahdissa (kuva 9).

Kuva 9. Madetojan autografinen sekakuorosovitus *Joululaulusta* vuodelta 1944. Tahti 10. Lähde: Kansalliskirjasto

Pois pyyhityistä lyijykynäjäljistä on mahdollista päätellä, että Madetoja on alun perin piirtänyt nuottiin melodian yksinlaulua vastaavalla tavalla! Tahdin 10 sopraanon viimeinen sävel on selvästi ollut a, kun taas alto on laskeutunut tahdin puolessavälissä cis-sävelelle ja tenori fis-sävelelle. Madetoja ei kuitenkaan ole ollut tähän äänenkuljetukseen tyytyväinen ja on ennen musteella vahvistamista muuttanut melodian vastaamaan *Suvivesperin* melodiaa.

Muutakin äänenkuljetusta on mielenkiintoista verrata *Suvivesperiin*.²⁶

Säveltäjälle on siis vuonna 1944 ollut epäselvää, kumpaa melodian varianttia hänen kannattaisi käyttää oman, vuonna 1916 sävelletyn laulunsa sekakuorosovi-

²⁶ Jos tahtia 14/10 tarkastelee vain perinteisen äänenkuljetuksen näkökulmasta, on kaikissa Madetojan omakätisissä versioissa nähtävissä pyrkimys välttää koko satsin liikkumista samaan suuntaan. Alkuperäisessä yksinlaulussa pianosatsi nousee, mutta melodia pysyy paikallaan a-sävelessä, *Suvivesperissä* tenori pysyy paikallaan muiden sävelten noustessa, ja *Joululaulun* sekakuorosovituksessa sekä alto, että tenori pysyvät paikoillaan. Fenica Gehrmanin yksinlaulujen ja duettojen editiossa oleva tahdin 14 ratkaisu on tässä suhteessa huonoin mahdollinen, koska siinä kaikki äänet hyppäävät ylöspäin, eikä edes astekulku ole lieventämässä tätä vaikutelmaa.

tuksessa. Tämä on Madetojan terveydentilalle hyvin kuvaavaa, sillä hän on muun muassa kirjoittanut päiväkirjassaan alle kymmenen vuotta aiemmin säveltämästään teoksesta *Väinämöisen soitto* op. 76, ”Tästä laajasta teoksesta en muista yhtään mitään”. Säveltäjän muistiongelmat olivat todellisia, eikä niiden vakavuutta ole syytä vähätellä. Onko siis ihme, että hän on *Joululaulun* sovituksista tehdessään joutunut lähtemään kirjaimellisesti puhtaalta pöydältä?

Viimeiseksi jää arvioitavaksi vielä koko Tammivaaran tulkinnan alkusyy, eli Madetojan omistuksessa olevaan nuottiin tehty merkintä. Vaikka joissakin kriittisissä editioissa (esimerkiksi *Johannes Brahms Werke*) on käytetty päälähteenä säveltäjän omistamia ja kommentoimia nuottilaitoksia (Handexemplare), ei Madetojan ollessa kyseessä voi vastaaville merkinnöille antaa paljoakaan arvoa.²⁷ Ensinnäkin merkintöjä on vähän ja ne ovat enimmäkseen triviaaleja, kuten pisteiden poistamista otsikoiden ja tempomerkintöjen lopusta. Toisekseen ongelmana on merkintöjen ajoitus – onko ne tehty heti nuotin tultua painosta, vaiko mahdollisesti vasta vuosikymmenten päästä? *Joululaulun* merkinnän ollessa kyseessä on luultavaa, että se on tehty vasta vuonna 1944 tai vieläkin myöhemmin – siis sen jälkeen, kun säveltäjä on tehnyt sekakuorosovituksensa myötä ”uuden päätöksen” sen suhteen, miten melodian pitäisi kuulua. Kuorosovituksista ei kuitenkaan voi käyttää todistusaineistona sen suhteen, että lähes kolmekymmentä vuotta aiemmin sävelletyn yksinlaulun variantti melodiasta olisi virheellinen.

JOHTOPÄÄTÖKSET

Kari Kilpeläinen kirjoitti artikkelissaan Sibeliuksen laulusta *Julvisa* op. 1 n:o 4 seuraavasti: ”...Sibeliuksen sävellysprosessi ei oikeastaan koskaan päättynyt eikä teoksilla ole tiettyä varmaa lopullista muotoa lainkaan.” (Kilpeläinen 1993, 114). Sama pätee Madetojaan ja hänen *Joululauluunsa*. Kappaleen melodialla on ollut säveltäjälleen eri vuosikymmeninä ja eri instrumentille kirjoitettuna eri muoto, eikä kummastakaan voi sanoa, että se olisi sinänsä ”oikea” tai ”lopullinen”, tai että jokin toinen säveltäjän kynästä lähtöisin oleva versio olisi ”väärä”. Madetojan kohdalla täytyy myös tähdentää, että säveltäjän viimeisten vuosien terveydentilan tuntien ei lopullinen intentio ole ollut läheskään aina se paras.

Hammerklavierin kohdalla kysymys säveltäjän intentiosta on mutkikkaampi, sillä ristiriidassa ovat luonnokset ja painettu laitos, sekä lisäksi käsitys Beethovenin vakiintuneesta tyylistä versus ajatus Beethovenista aikaansa edellä olevana uudistajana. Madetojan *Joululaulun* yksinlauluversion tapauksessa ongelmaa ei tässä suh-

²⁷ Myöskään Handexemplaren käyttö *Johannes Brahms Werke* -edition päälähteenä ei ole säästynyt kritiikiltä, sillä se tosiasia, että Brahms oli tehnyt korjauksia lukuisiin teostensa ensipainoksiin ei ole todiste siitä, että Handexemplar, jossa korjauksia ei ole, on säveltäjän oikolukema ja virheettömäksi toteama (Bozarth 1998, 3–4).

teessa ole. Mikään lähteistä ei osoita siihen suuntaan, että cis kuuluisi tahdin 14 alkuperäiseen melodiaan – päinvastoin. Jopa kirjoittaessaan kuorosovitusta omasta teoksestaan on Madetoja lyijykynäjalkien perusteella horjunut kahden vaihtoehdon välillä. Yksinlauluversion melodiasta ei siis ole epäilystä – ongelma on pikemminkin kuoromusiikin puolella, jossa tarjolla on useita erilaisia sovituksia.

Loppujen lopuksi tulemme jälleen kerran vastatusten sen filosofisen kysymyksen kanssa, onko sävellyksellä jokin täydellinen, ideamaailmassa eksistoiva muoto, jota kohden säveltäjän kaikki versiot pyrkivät? Jos näin olisi, ylittäisikö tämä ”täydellinen idea” jopa instrumentaation ja äänenkuljetuksen rajat? Jos ajattelisimme, että Madetojan viimeisin, sekakuorolle kirjoitettu versio on hänen viimeinen sanansa ”*Joululaulun* ideasta”, eikö tällöin olisi loogista myös korjata *Suvi*-*vi*-*vesperin* äänenkuljetusta vastaavaksi? Ja miksi pysähtyä tähän? Miksi puuttua vain alkuperäisen yksinlaulun melodiaan, kun myös pianosäestys voitaisiin päivittää äänenkuljetukseltaan lopullista sekakuoroversiota vastaavaksi?

Toivon, että lukija näkee tämän ajatuskulun mahdottomuuden, jos se viedään loogiseen päätepiteeseensä. Kiistämätön tosiasia on, että kukin sävellys ja sävellyksen versio on seurausta teoksen syntyolosuhteista ja vallinneista konserttielämän tai musiikkikustannus- ja julkaisuutoiminnan realiteeteista. Koska säveltäjä edelleen käsitetään luovana nerona, jolla on viimeinen sanansa sanottavanaan omista teoksistaan niin kauan kuin hän elää (ja usein vielä kuoltuaankin!), uskaltaa harva astua vastustamaan tätä aikansa elänyttä romanttista teoskäsitystä.²⁸ Säveltäjän ”viimeisen tahdon” (*Fassung letzter Hand*) periaatetta on esimerkiksi Risto Väisänen pitänyt vanhentuneena jo yli kaksikymmentä vuotta sitten:

Onko nykyisin jo hieman vanhentunut ”viimeisen tahdon” periaate aina kestävä ja riittävä? Eri tapauksissa saatetaan tarvita eri periaatteita. *Höstkvällissä* näyttäisi siltä, että esimerkiksi ”parhaan yhtenäisen”, ”uskottavimman ja luotettavimman” tai ”sensitiivisimmin ja tarkimmin kirjoitetun” lähteen periaate saattaisi olla selkeämpi vaihtoehto kriittisen edition pohjaksi (Väisänen 1999, 313).

Miksi sitten tämän yhtä, vähäpätöistä nuottia käsittävän kysymyksen ratkaiseminen on tärkeää? Jos siitä ei keskustella, saattaa kyseenalainen tulkinta löytää tiensä seuraavaksi uusintapainatteen sille perusteella, että variantti on todettu ”oikeaksi” kriittisen edition sivuilla. Haluan Madetoja-tutkimuksen siivellä myös ravistella sitä dogmaattisuutta, minkä kahleissa kuolleiden säveltäjiemme musiikin editointi tuntuu edelleen olevan. Periaate ”*Fassung letzter Hand*” joutaisi mielestäni romukop-

²⁸ Yksi hyvä esimerkki on Paavo Heinisen (1938–2022) nuoruudenteos kvintetto op. 7 (1961), joka minulla oli kunnia johtaa vuonna 2009. Heininen innostui projektistamme niin, että ryhtyi muokkaamaan nuoruudenteostaan. Vähän aikaa muokkausten laajuutta tarkasteltuamme tulimme musikoiden kanssa siihen lopputulokseen, että muokattu teos ei ole sama kvintetto, jonka me halusimme dokumentoida. Päädyimme siis esittämään ja levyttämään teoksen vanhoista, käsin kirjoitetuista nuoteista. Säveltäjä oli joka tapauksessa lopputulokseen erittäin tyytyväinen.

paan yleisesti ja erityisesti Madetojan tapauksessa, josta tiedetään hänen alkoholisminsa vaikutus säveltäjän myöhemmin elämässään tekemiin korjauksiin.

Menisin jopa niin pitkälle, että sanoisin, että 1940-luvun Madetoja oli eri ihminen kuin 1910-luvun Madetoja. Hänen muistinmenetyksensä vakavuutta ei edelleenkään tiedosteta, vaikka jo Salmenhaara kirjoitti siitä, miten vasta viisikymppinen säveltäjä joutui kertaamaan omaa elämänsä historiaansa musiikkilehdistä (Salmenhaara 1987, 321). Kyseessä ei ollut säveltäjän oman työn vähättely tai huumori, vaan vakava sairaus, joka muutti tapaa, jolla Madetoja kuuli musiikin ja se hyvin todennäköisesti muutti myös hänen persoonallisuuttaan.

Haluaisin nostaa myös esiin sen omassakin tutkimustyössäni havaitsemani piirteen, että editoreilla saattaa olla kiusaus julkaista totutusta poikkeavat variantit ”löytöinä”, koska sellaiset voivat tuoda editiolle sen kipeästi kaipaamaa huomiota. Tätä kiusausta olisi hyvä ainakin aluksi vastustaa, sillä lähemmässä tarkastelussa variantit toisinaan osoittautuvat virheiksi tai epäloogisuuksiksi, jotka teoksen alkuperäinen editori on jo saattanut korjata – mahdollisesti yhteistyössä säveltäjän kanssa. Joskus tuntuu jopa siltä, että ensipainoksen editoria käsitellään säveltäjän ”vihollisena” tai ”kilpailijana”, vaikka usein muutoksissa on kysymys painoteknisistä asioista ja ajan konventioista, ei niinkään siitä, että editori olisi halunnut parannella itse alkuperäistä sävellystä.

On jopa hiukan yllättävää, että niinkin nimekkään säveltäjän kuin Leevi Madetojan teokset ovat tutkijoille monilta osin lähes neitseellistä maaperää, kuten *Joululaulun* käsikirjoituksiin perehtyminen osoittaa. Tilausta siis todellakin olisi tutkimukseen perustuvilla uusilla kriittisillä editioilla, sillä esimerkiksi Madetojan orkesterimusiikista valtaosa on edelleen painattamatta, mukaan lukien suuret näyttämöteokset *Pohjalaisia*, *Juba* ja *Okon Fuoko*. Leevi Madetojalla ei ollut jälkeläisiä, ja niinpä hän testamenttasi tekijänoikeustulonsa Suomen Säveltaiteilijain Liitolle siihen tarkoitukseen, että niillä kustannettaisiin hänen teostensa kokonaisjulkaisu.²⁹ Valitettavasti SSL:n hyvin alkanut julkaisusarja päättyi liiton toiminnan hiipumiseen 1970-luvun alkupuolella, jonka jälkeen testamentin toimeenpano siirtyi Suomen Säveltäjät ry:lle.³⁰ Sen jälkeen uusia nuottijulkaisuja on ilmestynyt vain muutama.

Leevi Madetojan musiikissa on niin paljon mielenkiintoista tutkittavaa, ja hänen tuotantonsa on niin laaja, että siitä olisi mahdollista toimittaa lähes JSW:tä vastaava laadukas kokonaiseditio. Sellainen vaatisi ehdottomasti oman toimituskunnan,

²⁹ Testamentin mukaan tekijänoikeustulot on käytettävä ”Leevi Madetojan teosten painattamista varten sekä, sitten kun tämä tarkoitus on toteutettu joko tämän jälkisäädöksen tai muiden samanlaisten rahastojen avulla, yleensä suomalaisen musiikin, etupäässä laajempien teosten, painattamista varten.”

³⁰ Suomen Säveltaiteilijain Liitto julkaisi vuosina 1936–1966 kymmenen merkittävää kotimaista orkesteriteosta Lauri Solanterän taidokkaasti piirtäminä partituureina (Rajamaa 1967, 39–41). Suomen Säveltäjät julkaisi Edition Fennica -sarjassaan kaksi Väinö Raition orkesteriteosta vuonna 1958, mutta ei sen jälkeen ole tiittävästi julkaissut partituureja (Marvia 1970, 91).

rahoituksen ja yhteisesti sovitut toimitusperiaatteet, joiden tavoitteena olisi ensiluokkainen tieteellinen työ. Nuottimarkkinoiden realiteetit ovat tällaisen projektin kohdalla toissijaisia, koska kyseessä on merkittävän kotimaisen kulttuuriperinnön säilöminen jälkipolville.

LÄHTEET

NUOTTIKÄSIKIRJOITUKSET:

- Madetoja, Leevi. *Suksimiesten laulu* op. 20b n:o 1. Säveltäjän autografinen kopio, 1919. Ms.Mus.163 Madetoja 1/4. Kansalliskirjasto.
- Madetoja, Leevi. *Suomen soitto* op. 20b n:o 2. Säveltäjän autografinen kopio, 1919. Ms.Mus.163 Madetoja 1/4. Kansalliskirjasto.
- Madetoja, Leevi. *Kosiovarsa* op. 20b n:o 3. Säveltäjän autografinen kopio, 1919. Ms.Mus.163 Madetoja 1/4. Kansalliskirjasto.
- Madetoja, Leevi. *Toisen oma* op. 20b n:o 4. Säveltäjän autografinen kopio, 1919. Ms.Mus.163 Madetoja 1/4. Kansalliskirjasto.
- Madetoja, Leevi. *Joululaulu* op. 20b n:o 5. Säveltäjän autografinen kopio, 1916. Ms.Mus.163 Madetoja 1/4. Kansalliskirjasto.
- Madetoja, Leevi. *Kosiovarsa* op. 20b n:o 3. Säveltäjän autografi, 1915. Ms.Mus.Mt.7. Kansalliskirjasto.
- Madetoja, Leevi. *Suomalainen sävel* op. 20b n:o 2. Säveltäjän autografi, [191?]. Ms.Mus.Mt.7. Kansalliskirjasto.
- Madetoja, Leevi. *Puhjetessa kukka puhtain* (ilman opusnumeroa). Säveltäjän autografi, [191?]. Ms.Mus.Mt.7. Kansalliskirjasto.
- Madetoja, Leevi. *Toisen oma* op. 20b n:o 4. Säveltäjän autografi, [191?]. Ms.Mus.Mt.7. Kansalliskirjasto.
- Madetoja, Leevi. *Suksimiesten laulu* op. 20b n:o 1. Säveltäjän autografi, [191?]. Ms.Mus.Mt.7. Kansalliskirjasto.
- Madetoja, Leevi. *Joululaulu* op. 20b n:o 5, sovitus sekakuorolle. Säveltäjän autografi, [1944]. Ms.Mus.163 Madetoja 3/4. Kansalliskirjasto.
- Madetoja, Leevi. *Pohjatuulen torvi* (ilman opusnumeroa). Ei-autografinen käsikirjoitus, [193?]. Ms.Mus.Mt.11. Kansalliskirjasto.

PAINETUT NUOTIT:

- Madetoja, Leevi 1920. *Nuorison lauluja op. 20b n:o 5 Joululaulu*. Helsinki: Fazer.
- Madetoja, Leevi 1925. *Vesperale II*. Jyväskylä: WSOY
- Madetoja, Leevi 1944. *Joululaulu* op. 20b n:o 5 (sekakuorosovitus A-duuri). Helsinki: Fazer
- Madetoja, Leevi 1946. *Joululaulu* op. 20b n:o 5 (sekakuorosovitus B-duuri). Helsinki: Otava
- Madetoja, Leevi 2013: *Kootut yksinlaulut ja duetot 1*. Helsinki: Fennica Gehrman.

LEHDET:

- Helsingin Sanomat* 18.6.2002.
- Hufvudstadsbladet* 28.8.2002.
- Joulupukki* 1916.
- Velikulta* 24–25/1915.

ÄÄNITTEET:

- Madetoja, Leevi 2002. *Complete Lieder Vol. 1*. Äänilevy. ODE 996-2.
- Tuomisalo, Olli-Pekka 2013. *Chambersax*. Äänilevy. JJVCD-123.

MUU KÄSIKIRJOITUSMATERIAALI:

- Leevi Madetojan päiväkirja vuodelta 1943. Coll. 276.5. Kansalliskirjasto.
- Leevi Madetojan päiväkirjamuistiinpanoja 1942–1945. Leevi Madetojan arkisto, laatikko 1. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

VERKKOLÄHTEET:

- Rytsä, Paavo 27.11.2006. *Arkihuolesi kaikki heitä* <https://yle.fi/aihe/artikkeli/2006/11/27/arki-huolesi-kaikki-heita> (luettu 1.9.2022)
- Ylivuori, Sakari 17.3.2021. *Kuulan sekakuorosteosten editio (lyhyt arvostelu)* <http://maammelaulut.blogspot.com/2021/03/kuulan-sekakuorosteosten-uusi-editio.html> (luettu 1.9.2022)

KIRJALLISUUS:

- Badura-Skoda, Paul 2012. Should We Play A or A# in Beethoven's "Hammerklavier" Sonata, Opus 106? *Notes* Vol. 68 (4/2012), 751–757. <https://doi.org/10.1353/not.2012.0079>
- Bozarth, George S. 1998. One: Editing Brahms's Music. *Brahms Studies* 1998, Vol. 2, 1–30.
- Djupsjöbacka, Gustav 2005. "Not a single note may be changed!" towards a critical edition of *Toivo Kuula's songs*. Väitöskirja, Sibelius-Akatemia.
- Feder, Georg 2011. *Music Philology* (kääntänyt Bruce C. Macintyre). Hillsdale, NY: Pendragon Press (alkuperäisteos julkaistu 1987)
- Grier, James 1996. *The critical editing of music: history, method, and practice*. New York, NY: Cambridge University Press.
- d'Indy, Vincent 1909. *Cours de composition musicale – volume 2*. Paris: A. Durand et fils.
- Kilpeläinen, Kari 1991. *Tutkimuksia Jean Sibeliuksen käsikirjoituksista*. Väitöskirja: Helsingin yliopisto. *Studia musicologica Universitatis Helsingiensis*, 3. Helsinki: Helsingin yliopiston musiikkitieteen laitos.
- Kilpeläinen, Kari 1993. Jean Sibeliuksen *Julvisa*-laulun op. 1 nro 4 nuottikuvasta. *Musiikkitiede* 1/1993, 94–122.
- Lappalainen, Seija & Salmenhaara, Erkki 1987. *Leevi Madetojan teokset. The Works of Leevi Madetoja*. Helsinki: Suomen Säveltäjät ry.
- Marvia, Einari 1970. *Suomen Säveltäjien 25 vuotta*. Helsinki: Suomen Säveltäjät ry.
- Mäkilä, Sasha 2018. *Conducting Madetoja. Discoveries About the Art and Profession of Conducting*. Väitöskirja, Eesti Muusika- ja Teatriakadeemia (Tallinn). https://www.ema.edu.ee/vaitekirjad/doktor/Sasha_Makila.pdf
- Mäkilä, Sasha 2020. Leevi Madetojan ensimmäinen sinfonia taiteellisen ja tieteellisen tutkimuksen risteyksessä. *Musiikki* 50 (3), 77–94. <https://musiikki.journal.fi/article/view/98150/56074>
- Mäkilä, Sasha 2021a. Jumalan avulla absolutistiksi! Alkoholin vaikutus Leevi Madetojan luomiskykyyn vuoden 1943 päiväkirjamerkintöjen valossa. *Synkooppi* op. 142 (1/2021), 18–29. <https://synkooppilehti.wordpress.com/2021/05/18/jumalan-avulla-absolutistiksi/>
- Mäkilä, Sasha 2021b. Kohti kriittistä editiota. Musiikkifilologinen analyysi Leevi Madetojan ensimmäisen sinfonian käsikirjoituslähteistä. *Trio* 1/2021, 9–39. <https://doi.org/10.37453/trio.v10i1.110033>
- Mäkilä, Sasha 2021c. Palavatko käsikirjoitukset? Music Finland hukkasi arvokasta kulttuuriperintöä. *Musiikki* 3/2021, 106–111. <https://doi.org/10.51816/musiikki.111761>
- Mäkilä, Sasha 2022. Leevi Madetoja – säveltäjä, joka menetti muistinsa. *Rondo* 3/2022, 30–34.
- Pascall, Robert 2004. Sources and Editions. Teoksessa Burton, Anthony (toim.) *A Performer's Guide to Music of the Romantic Period*. London: ABRSM. 91–105.
- Pesonen, Olavi (toim.) 1944. *Laulava kansa, säestykset ja kuorosovitukset laulukirjaan*. Helsinki: Valtus.
- Rajamaa, Lassi 1967. Suomen Säveltaiteilijain Liiton alkuvaiheet ja piirteitä se toiminnasta. *Suomen musiikin vuosikirja 1966–1967*. Helsinki: Otava. 15–67.
- Sallis, Friedemann 2015. *Music Sketches*. New York: Cambridge University Press.
- Salmenhaara, Erkki. 1987. *Leevi Madetoja*. Helsinki: Tammi.
- Tammivaara, Kimmo 2015. *Kriittinen kommentaari Leevi Madetojan koottujen yksinlaulujen ja duettojen osaan 1*. Fennica Gehrman. Verkkojulkaisu. https://madetoja.org/files/Kriittinenkommentaari_12.pdf

Teirilä, Tuomo 2003. *Hammerklavier-sonaatti. Tonaaliset subteet ja tonaliteettien väliset rajapinnat Ludwig van Beethovenin pianosonaatissa B-duuri op. 106*. Pro gradu -tutkielma, Jyväskylän yliopisto.

Väisänen, Risto 1999. Sibeliuksen ”pinnit”. Kommentteja Sibeliuksen teosten kokonaislaitoksen (JSW) edintointiratkaisuista ja -periaatteista *Höstkväll*-laulun uuden edition pohjalta. *Musiikki* 3/1999, 293-318.